

УДК 373.2.015.31:34

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-204-125-129

ЗАДОРОЖНА Ганна Сергіївна –

кандидат педагогічних наук,

викладач кафедри педагогіки,

психології та фахових методик,

викладач вищої категорії

Барського гуманітарно-педагогічного коледжу

імені Михайла Грушевського

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5527-3725>

e-mail: Agneha0404@gmail.com

СЕНСИТИВНІСТЬ В АСПЕКТІ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО МОРАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ У ДІТЕЙ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Однією із провідних концептуальних ідей ХХІ століття є правове виховання людини, що набуло широкого розповсюдження у світовому співтоваристві, та зумовило завдання виховання нового типу молодого покоління, яке знає свої права, уміє їх відстоювати, а також поважати права інших.

У контексті людиноцентричної парадигми (В. Кремень) одним із провідних принципів сучасної освітньої політики стає її гуманістична спрямованість, що визначає пріоритет загальнолюдських цінностей у виховному процесі, а також створення ефективних умов для виховання дітей і молоді в правовій площині із свідомим сприйняттям норм моралі та законів і діяльним наслідкуванням духовно-правових цінностей, чіткою громадянською позицією, почуттям відповідальності за долю держави, високими моральними якостями. У зв'язку з цим особливого значення набуває правове виховання дітей на етапах дошкільного та молодшого шкільного віку, коли закладається фундамент громадянськості, моральності, правової вихованості, від ефективності яких залежить результативність процесу становлення відповідального громадянина країни. Доцільність раннього ознайомлення дітей із моральними і правовими нормами пояснюється їхньою сенситивністю до формування ціннісного ставлення до морально-правових явищ, оцінки морально-правових ситуацій, вироблення навичок і формування готовності до правомірної поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Значна кількість досліджень із зазначеної проблеми (В. Дубровський, Г. Давидов, В. Квасов, І. Котюк, В. Оржеховська, М. Подберезський, О. Пометун, Т. Ремех, Л. Твердохліб, Н. Ткачова, М. Фіцула, М. Щербань та ін.) свідчить про підвищений науковий інтерес до пошуку ефективних засобів правового виховання молодого покоління. Проте здійснений аналіз дає підстави стверджувати, що цілісна

характеристика правового виховання як складника особистісно-соціального становлення дітей дошкільного та молодшого шкільного віку не була предметом спеціального вивчення і на сьогодні залишається не вирішеною в теорії та виховній практиці, що засвідчує наявність суперечностей щодо визначення тактики батьків і педагогів у правовому вихованні дітей [1 – 4].

Метою статті є обґрунтування сенситивності в аспекті формування ціннісного ставлення до морально-правових норм у дітей. *Головним завданням дослідження* є визначення основних пріоритетів у роботі батьків і педагогів щодо вироблення навичок і формування готовності до правомірної поведінки дітьми.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі аналізу правової і сучасної психолого-педагогічної літератури С. Федотова визначає зміст *морально-правового виховання* стосовно дітей дошкільного віку як «організований, цілеспрямований і систематичний вплив на особистість дитини–дошкільника для формування правосвідомості, вироблення навичок і звичок активної правомірної поведінки, виконання ними моральних норм і правил. Серед ефективних педагогічних прийомів морально-правового виховання дошкільників дослідниця виокремлює: входження дитини в позицію іншої дитини (можливість «подивитися на світ» очима цієї людини), занурення дитини в конкретну пізнавальну проблему, з якої вона повинна самостійно знайти вихід; використання ігрового персонажу, «історій із життя» [2; 3; 5].

Сензитивність формування ціннісного ставлення до морально-правових норм у дітей визначається нами як почуттєвість до формування правової культури особистості, що ґрунтується на її попередньому життєвому досвіді й накопичених нею уявленнях і знаннях соціальної взаємодії, у вирішенні нею конфліктологічних розходжень і розбіжностей

інтересів у реалізації освітнього процесу та власного життя [5, с. 65].

З метою вивчення ставлення батьків до питань правового виховання дітей та виявлення стану їхньої обізнаності в цій галузі, було проведено анкетування батьків дітей 6-7 років і їх педагогів, у якому взяли участь 200 респондентів (рис. 1). Задля проведення анкетування батьків було розроблено анкету, яку було запропоновано представникам старших дошкільників та першокласників. Подамо докладну характеристику відповідей батьків дітей обох вікових груп на запитання анкети. На перше запитання анкети: «Чи знайомі Ви з положеннями Конвенції ООН про права дитини? Що Ви знаєте про цей документ? дали ствердну відповідь лише 15,6% респондентів; переважна більшість батьків не ознайомлені з положеннями Конвенції ООН про права дитини і 45,5% знають про неї лише те, що там прописано права дитини.

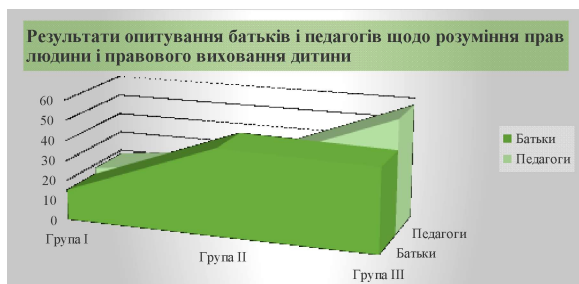

Рис. 1. Результати анкетування батьків дітей 6-7 років і їх педагогів

Відповіді на друге запитання анкети «Чи знайомі Ви із Сімейним кодексом України, з тими правами і обов'язками, які відповідно до цього документу Ви маєте як батьки?» засвідчили, що про існування сімейного кодексу знають 35,5% батьків, але назвати свої права і обов'язки змогли лише 25,1% респондентів.

Розкриваючи розуміння прав дитини (відповідь на третє запитання), батьки дали такі відповіді: це гарантовані державою можливості і свободи (25,2%); законодавчо закріплені можливості жити належним чином (18,3%); право на освіту, працю, відпочинок, свободу слова (62,1%); решта батьків не дали відповіді на це запитання.

На запитання «Які права має Ваша дитина?» 45,5% респондентів відповіли, що їхня дитина «має усі права, які властиві дитині цього віку»; 52,1% перерахували їх: право на матеріальне забезпечення, на відвідування дошкільного закладу (школи), право мати друзів, власні інтереси тощо.

Стосовно обов'язків, які має дитина, батьки вказали на такі: «допомагає мені по господарству, прибирає свої іграшки (речі), виносить сміття, поливає квіти, миє посуд» –

75,2% респондентів; «поважати старших членів сім'ї» – 13,2% батьків; «виконувати правила поведінки, слухатися батьків» – 23,1%. Стосовно обов'язків, які має дитина, батьки вказали на такі: «допомагає мені по господарству, прибирає свої іграшки (речі), виносить сміття, поливає квіти, миє посуд» – 75,2% респондентів; «поважати старших членів сім'ї» – 13,2% батьків; «виконувати правила поведінки, слухатися батьків» – 23,1%.

Відповідаючи на шосте запитання анкети, 33,2% батьків вважають, що дітей потрібно знайомити з їхніми правами, «бо розумним легше жити», «щоб вони могли поважати себе та інших людей»; «щоб могли захищати свої інтереси» - 28,1%; решта вважає, що знайомити дітей з їхніми правами у цьому віці ще зарано.

Відповіді на сьоме запитання «Чи вважаєте Ви, що порушуєте права дитини, коли залишаєте її вдома одну на кілька годин?» засвідчують, що лише третина батьків (34,1%) розуміють, що коли вони залишають дитину вдома саму, вони цим порушують її права. Решта батьків (65,9%) так не вважають: «нехай росте самостійною», «нехай привчається, бо по-іншому не виходить».

Відповіді на восьме запитання засвідчили, що переважна більшість батьків не вважає порушенням права дитини, якщо караючи за щось, ставлячи дитину в куток або іншим чином обмежуючи свободу її руху, очевидно не розуміючи, що це є важливою базовою потребою її розвитку.

Аналіз відповідей на дев'яте запитання показує, що 73,1% батьків розуміють, що приниження гідності дитини може у подальшому призвести до серйозних психологічних травм, порушень поведінки. Серед наслідків вони називали: «невпевненість дитини в собі», «комплекс неповноцінності», «низька самооцінка», «неуспішність, безпомічність у дорослому житті»; 18,9% респондентів вважають, що «дитина виросте замкненою або агресивною», або «це може привести до ворожого ставлення до батьків, втрати довіри».

Батьки знають, що вдарити дитину означає порушити її права, водночас 69,5% респондентів використовують фізичні покарання, серед яких перевага надається підзатильникам, дітей шльобають, лупцюють; 31,1% вважають таке покарання допустимим в окремих випадках. Лише 10,1% батьків указали на категоричну недопустимість фізичних покарань ні у яких ситуаціях. Серед причин, які спонукають батьків використовувати покарання вказано такі: «дитина не слухається» (27,1%); «і мене батьки били» (26,4%); «не витримують нерви» (16,3%); «закінчуються аргументи і терпіння» (9,2%); «психологічне напруження після роботи» (6,1%); «порушення

норм поведінки» (5,3%); «впертість дитини» (4,1%); «свідомо чинить наперекір батькам» (3,2%).

На запитання «Чи вважаєте Ви свої знання з правового виховання дитини достатніми?» переважна більшість батьків (83,1%) зазначили, що хотіли б більше знати про права дитини, але водночас вказували на відсутність вільного часу на це; лише 9,1% батьків дали ствердну відповідь і дали позитивну оцінку своїм знанням та вмінням у правовій галузі.

Відповідаючи на останнє запитання «Чи задовольняє Вас взаємодія освітнього закладу і сім'ї з правового виховання дітей?» 57,5% батьків висловилися, що хотіли б покращити таку взаємодію, у тому числі і для того, щоб покращити свої знання з правового виховання дітей. Саме тому результати анкетування батьків дітей 6-7 років дозволили розподілити усіх батьків на три групи на основі рівня повноти їхнього розуміння прав людини і зокрема правового виховання дитини, а також усвідомлення важливості правового виховання дитини у її становленні як вільної особистості.

Перша група батьків (15,2%) мають достатній обсяг і повноту знань та вмінь у галузі права і правового виховання дітей, поважають права дитини, привчають її виконувати свої обов'язки, віддають перевагу роз'ясненням і заохоченням, а не покаранням, привчають дитину відповідати за свої бажання і вчинки, мають позитивний відгук на співпрацю з педагогами з цього питання.

Друга група батьків (42,3%) мають недостатній обсяг знань і вмінь з правового виховання дітей, тому не завжди поважають права дитини і не привчають її виконувати свої обов'язки, вважають допустимим фізичне покарання в окремих випадках, приділяють недостатню увагу привчання дитини усвідомлювати наслідки своєї негативної поведінки, але готові взаємодіяти з педагогами.

Третя група батьків (41,5%) хоч і вважають процес правового виховання дітей важливим, не мають необхідних знань і вмінь про права і правове виховання дітей, переконані, що діти цього віку занадто малі, щоб виконувати обов'язки і усвідомлювати свої вчинки, а тому не бачать потреби організувати взаємодію з педагогом у цьому напрямі.

Надалі актуальним для дослідження було з'ясування рівня правових знань вихователів і вчителів, їхньої теоретичної та практичної готовності до здійснення роботи з правового виховання дітей. Проаналізуємо результати відповідей педагогів на запропоновані запитання анкети (рис. 1). Так, на перше запитання анкети: «З якими документами, що захищають права дитини, Ви знайомі?» переважна більшість педагогів (90%)

обмежилися Конституцією України і лише 8 % назвали «Конвенцію ООН про права дитини»; 2 % педагогів знайомі із Законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту».

Відповіді на друге запитання анкети: «Оцініть те, наскільки добре Ви знаєте нормативно-правові документи з питань правового захисту дітей: а – *добре*; б – *задовільно*, в – *незадовільно*» засвідчили, що 70 % педагогів оцінюють свої знання на «задовільно», 20 % – «незадовільно», 10 % – «добре».

Наступне запитання анкети: «На Вашу думку, чи мають діти особливі права, про які вони повинні знати? Назвіть їх?» дозволило зафіксувати ствердні відповіді більшості педагогів. Серед прав дітей вони назвали такі: «право на життя» (90%), «право на навчання, освіту» (80%), «право на лікування» (60%), «право на їжу» (30%), на любов і повагу батьків» (20%), «на безпечне дитинство» (5%), «комфортні умови проживання» (4%), «на свободу» (3%), «на гру» (3%), «право вибору» (2%), «право на власну думку» (1%).

Відповіді на четверте запитання анкети «На Вашу думку, навіщо знайомити дітей із їхніми правами?» виявили, що знайомити дітей з їхніми правами необхідно, щоб «вони могли захистити себе в майбутньому», «щоб їх у житті не обдурювали», «щоб діти знали, що вони мають право на життя у правовій державі», «для життя в соціумі, спілкування з однолітками», «щоб діти знали, що вони мають права у своєму віці», «щоб діти знали, які вони обов'язки мають виконувати», «щоб діти мали змогу постояти за себе в суспільстві», «щоб вони усвідомлювали, на що вони мають право». Водночас 10 % респондентів не дали відповіді на це запитання.

Обробка відповідей респондентів на наступне запитання анкети «На Вашу думку, в якому віці дітей варто знайомити з правами людини? Поясніть, чому Ви так вважаєте?» показала, що їхні думки розділилися таким чином: 20% педагогів вважають, що починати знайомити дітей з правами потрібно з трьох років, тому, що «діти більше згуртовані, з розумінням ставляться до слів дорослих»; 50 % стверджують, що з чотирьох років, бо «дитина вже осмислено ставиться до того, про що у неї запитують», з п'яти років тому, що «п'ятирічна дитина має свою думку і може її відстояти»; 20 % вважають, що з 6-7 років, бо «дитина іде до школи і вступає в доросле життя».

На запитання «Чи знайомите дітей у дошкільній установі (в школі) з їхніми правами? З якими?» лише 30% респондентів дали ствердну відповідь. Серед прав, з якими знайомлять дітей, педагоги назвали такі: «право на освіту, свободу, право вибору», «на життя, на освіту, на лікування», «право на освіту, гру,

життя, медичну допомогу». Решта – 70 % утрималися.

Більшість педагогів (80 %) дали ствердну відповідь на запитання «Чи знайомите дітей у дошкільній установі (школі) з їхніми обов'язками? З якими?». Серед обов'язків для дошкільників назвали такі: «прибирати іграшки, доглядати за своїми речами», «допомагати батькам», «доглядати за собою, прибирати після себе», «скласти свій одяг, полити квіти», «допомагати дорослим, підтримувати чистоту своєї кімнати», «відповідально ставитися до доручень старших»; школярам слід «сумлінно вчитися, виконувати домашні завдання», «виконувати вказівки вчителя», «не спізнюватися до школи, приходити вчасно», «брати участь у прибиранні класу». Водночас 20 % респондентів утрималися від відповіді на це запитання.

Поняття «*правове виховання дітей*» респонденти розуміють таким чином: 35 % уважають, що це «процес ознайомлення дітей із їхніми правами і обов'язками», «процес виховання дітей, спрямований на пояснення їм про права»; 9 % респондентів вказали, що це «процес ознайомлення дітей із їхніми правами і виховання поваги до власних прав і прав інших людей, а також законослухняної поведінки». Решта респондентів – 51 % від відповіді утрималися.

Усі респонденти (100%) переконані, що дітей 6-7 років можливо підвести до розуміння понять «право», «свобода», «закон», «рівноправність», «обов'язок», зрозуміло в доступній для дітей формі.

Серед методів і прийомів для ознайомлення дітей з правами педагоги використовують такі: «бесіди», «читання художньої літератури», «ілюстрації», «дидактичні ігри», «перегляд плакатів», «приклад інших людей або власний», «розповідь», «казки й оповідання», «сюжетно-рольові ігри».

Найбільш складним для вихователів виявилось запитання анкети про ефективні умови правового виховання дітей 6-7 років. Педагоги назвали лише «компетентність педагога», «середовище», «педагогічний досвід».

Завданнями, які стоять перед педагогами з правового виховання дітей, 20 % респондентів визначили такі: «ознайомити дітей з елементарними знаннями з права та виховати обізнаних і всебічно розвинених дітей», «ознайомити дітей з правами, навчити правильно використовувати їх, узагальнити вивчені права», «виховати громадянина своєї держави, патріота», «ознайомити дітей з їхніми правами та обов'язками». Решта педагогів

обмежилися загальними завданнями «виховання, розвитку і навчання дітей».

На запитання «Як Ви вважаєте, з чого краще почати ознайомлення дітей із правами?» респонденти відповіли «з розповіді про права людини», «з пояснення сутності поняття “право”».

При аналізі відповідей педагогів на наступне запитання анкети: «Яку роботу з батьками з правового виховання дітей Ви проводите?» з'ясували, що педагоги проводять «консультації», «бесіди», «батьківські збори».

Серед труднощів, які відчувають педагоги у процесі правового виховання дітей, вони відзначили на «власну некомпетентність у правовій проблематиці», «відсутність матеріалу, який можна використати у роботі з дітьми», «складність матеріалу для засвоєння дітьми».

Усі педагоги (100%) висловили бажання підвищити рівень своїх знань про права дитини і правове виховання дітей.

Проведене серед вихователів і вчителів перших класів початкових шкіл анкетування щодо їхньої обізнаності із сутністю і особливостями правового виховання дітей 6-7 років дало змогу дійти висновків, що переважна більшість педагогів потребують підвищення компетентності з правової проблематики та методичних розробок з метою цілеспрямованої організації процесу правового виховання дітей і забезпечення ефективних умов для організації конструктивної взаємодії закладу освіти з сім'ями вихованців.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Таким чином, головною умовою забезпечення сензитивності у правовому вихованні дітей є спрямованість педагогічного процесу закладів дошкільної освіти і початкової школи на спільну і єдину мету – виховання дошкільників і молодших школярів на засадах поваги до прав і обов'язків людини через формування у неї почуття гідності, справедливості, свободи, рівності, а також виховання поваги до честі й гідності інших людей, ставлення до права і правового закону як до цінностей, трансформацію правових знань на рівень особистих переконань, формування навичок правомірної поведінки. Щоб забезпечити реальну наступність і перспективність у правовому вихованні дітей 6–7 років важливо, щоб співробітництво дошкільної і початкової освіти було довготривалим і нерозривним; робота вихователів і учителів – системною і плановою; завдання правового виховання дітей – комплексними та інтегрованими.

Саме забезпечення взаємозв'язку між правовим та моральним вихованням з опорою на емоційну сферу та практичну діяльність вихованців передбачає здійснення морального і

правового виховання як цілісного педагогічного процесу організації життя дітей: діяльності, стосунків, спілкування з урахуванням їхніх вікових та індивідуальних особливостей у період переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку. Це зумовлюється тим, що моральні основи правового виховання закладаються в сімейному оточенні, яке започатковує процес формування у дитини моральних стимулів та розуміння нею доброго і поганого, дозволеного і забороненого у поведінці. Дитина починає усвідомлювати свої права і обов'язки як повноправного члена родини через уявлення того, що таке «добре» і «погано», «можна» і «неможна», «хочу» і «повинен», «правильно» і «неправильно».

Серед чинників, які обумовлюють формування правової картини світу дитини значну роль відіграють соціальні зразки-еталони, які задаються дорослими через різноманітні види діяльності і слугують регуляторами поведінки дитини зовні. Соціальні еталони виконують функції санкціонованих суспільством орієнтирів поведінки, формують у дитини певні настанови, позиції, ставлення. Старший дошкільник, оцінюючи моральну ситуацію, орієнтується не лише на вимоги дорослих, але й на свої уявлення, які формуються як етичні еталони-зразки, як емоційно-когнітивні узагальнення щодо способів поведінки. Ці еталони, з одного боку, відображають певну сферу життя дитини, а з другого – містять у собі суспільну оцінку й емоційне ставлення. Зазначимо, що для регулювання поведінки дитини еталони, які задаються зовні, повинні бути привласнені дитиною, результатом чого є сформовані еталони-зразки як внутрішні регулятори поведінки.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Береза С. В. Правовий всеобуч як передумова формування правової культури в сучасному демократичному суспільстві. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 19-25.
2. Бех І. Д. Концептуальна модель Я-центрованості у вихованні та духовному розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. № 3. (88). 2015. С. 5-16.
3. Білан О. І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / За заг. ред. О. В. Низьковської. Тернопіль: Мандрівець, 2017. 256 с.

4. Задорожна Г. С. Громадянська соціалізація і правове виховання дошкільників та молодших школярів на засадах наступності. *Science and Education a New Dimension Pedagogy and Psychology*. 2018. VI. (64), Iss. 154. P. 64-67.

REFERENCES

1. Bereza, S. V. (2009). *Pravovyy vseobuch yak peredumova formuvannya pravovoyi kultury v suchasnomu demokratychnomu suspil'stvi* [Legal education as a prerequisite for the formation of legal culture in a modern democratic society]. *Chasopys Kyivsk'oho universytetu prava*. № 3. S. 19-25.
2. Bekh, I. D. (2015). *Kontseptual'na model' YA-tsentrovanosti u vykhovanni ta dukhovnomu rozvytku osobystosti* [Conceptual model of self-centeredness in education and spiritual development of personality]. *Pedahohika i psykholohiya*. № 3. (88). S. 5-16.
3. Bilan, O. I. (2017). *Prohrama rozvytku dytyny doskil'noho viku «Ukrayins'ke doshkillya»* [Program for the development of preschool children "Ukrainian preschool"] / Za zah. red. O. V. Nyz'kovsk'oyi. Ternopil': Mandrivets'. 256 s.
4. Zadorozhna, H. S. (2018). *Hromadyans'ka sotsializatsiya i pravove vykhovannya doshil'nykiv ta molodshykh shkolyariv na zasadakh nastupnosti* [Civic socialization and legal education of preschoolers and junior high school students on the basis of continuity]. *Science and Education a New Dimension Pedagogy and Psychology*. VI. (64). Iss. 154. P. 64-67.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ЗАДОРОЖНА Ганна Сергіївна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри педагогіки, психології та фахових методик, викладач вищої категорії Барського гуманітарно-педагогічного коледжу імені Михайла Грушевського.

Наукові інтереси: розвиток та удосконалення морально-правових норм у дітей.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

ZADOROZHNA Anna Sergeevna – Candidate of Pedagogical Sciences, Lecturer of the Department of Pedagogy, Psychology and Professional Methods, Lecturer of the highest category Bar Humanitarian and Pedagogical College named after Mykhailo Hrushevsky.

Research interests: development and improvement of moral and legal norms in children.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2022 р.